

उपासनेत मूर्तिपूजेची अनिवार्यता

सौ. हेमलता सुधाकर जोशी

भजे ब्रजैकमण्डनं समस्तपापखण्डनं
स्वभक्तचित्तरंजनं सदैव नन्दनन्दनम् ।
सुपिच्छगुच्छ मस्तकं सुनादवेणुहस्तकं
अनङ्गसागरं नमामि कृष्णनागरम् ॥१॥

ब्रजभूमीचा एकमेव अलंकार असलेल्या, सर्व पापांचा नाश करणाऱ्या, आपल्या भक्तजनांच्या चित्ताचे सदैव रंजन करणाऱ्या नंदनंदन श्रीकृष्णाला मी भजतो. ज्याच्या मस्तकावर सुंदर मोरपिसांचा मुकुट शोभत आहे, ज्याच्या हातात मधुर सूर काढणारी बासरी आहे, जो कामदेवाच्या कांतीचा सागर आहे अशा श्रेष्ठ (नागर) कृष्णाला मी नमस्कार करतो.

श्रीकृष्णाच्या सुंदर मूर्तीत साकार झालेले हे श्रीकृष्णाचे विलोभनीय स्वरूप भक्ताला परमावधीचा आनंद आणि सुख देणारेच आहे! आपल्याला आवडणाऱ्या देवाच्या मूर्तीची पूजा करताना सश्रद्ध भक्त देहाने आणि मनानेही त्यामध्ये रंगून जातो. त्यांच्या प्रेमाच्या, आदराच्या आणि भक्तीच्या भावनांनी त्याचे मन उचंबळून येते. त्या सुंदर ईश्वराच्या मूर्तीकडे पाहतांना त्याचे भान हरपते. अनंतकालापर्यंत ते स्वरूप त्याच्या हृदयात चिरकाल स्थिर राहाते!

पण त्याचबरोबर 'मूर्तिपूजेच्या' या सुंदर मार्गाचा अवलंब करणाऱ्या, धार्मिक विधींचा अवलंब करणाऱ्या या भाविक जनतेवर बुद्धिमानी, ज्ञानमार्गाचे उपासक टीका करताना आढळून येतात. त्यांच्या टीकेचा सूर पुढीलप्रमाणे असतो. 'मूर्तिपूजा आणि धार्मिक विधीला खूप महत्त्व देऊन आणि त्यांचे स्तोम माजवून लोक स्वतःला धार्मिक समजतात, आध्यात्मिक प्रवृत्तीचे मानतात, पण देवाची पूजा म्हणजे खरोखरीच धार्मिकता आणि आध्यात्मिकता

आहे का? पारंपरिक पद्धतीने या प्रकाराचा अवलंब करणाऱ्या लोकांच्यामध्ये, त्यांच्या आचरणात त्या प्रवृत्तीचे स्वच्छ प्रतिबिंब दिसते का? धर्म म्हणजे केवळ औपचारिकपणाने, यांत्रिकपणाने केलेले धार्मिक विधी नाहीत. खरं तर ईश्वरावर श्रद्धा ठेवून धार्मिक आचरण करणाऱ्या व्यक्तीच्या उपासनेचा खरा अर्थ आणि अंतिम ध्येय काय आहे? अशी व्यक्ती सर्वगुणसंपन्न उदात्त मनाची, नम्र प्रवृत्तीची आणि पूर्णत्व प्राप्त झालेली असावी. ईश्वरी उपासना मार्गात, आध्यात्मिक प्रगती आणि पूर्णत्व हे अंतिम ध्येय गाठण्याच्या प्रवासात ईश्वराच्या मूर्तिपूजेची खरंच आवश्यकता आहे काय?

या सर्व प्रश्नांचे उत्तर निश्चितपणे 'होय'! अत्यंत आवश्यक आहे, असेच देता येईल. उपासना मार्गात व्यक्ताकडून अव्यक्ताकडे जाण्यासाठी, सगुणाकडून निर्गुणाकडे जाण्यासाठी आणि स्थूलकडून सूक्ष्माकडे जाण्यासाठी 'मूर्तिपूजा' अत्यंत आवश्यक आहे, अनिवार्य आहे.

बुद्धिमान लोक ज्ञानाची उपासना करतात. पण केवळ धर्मग्रंथांचे नुसते वाचन आणि तार्किक उद्‌घाटने खरे शुद्ध ज्ञान प्राप्त होईल का? त्यासाठी स्वतः केलेले प्रयत्न, जिज्ञासेपोटी घेतलेला शोध आणि प्रत्यक्ष अनुभूती, अनुभव अत्यंत महत्त्वाचा असतो. केवळ धार्मिक वादंगे माजवून माणूस पुढे जाणार नाही. मूर्तिपूजा, ईश्वराच्या रूपाचे प्रतीक असणारी विविध चिन्हे आणि त्यांच्या पूजा यावर तुमचा विश्वास नसला तरी निदान स्वतःवर आणि स्वतःमधील देवत्त्वावर तरी तुमचा विश्वास असतो का? स्वतःला बुद्धिवादी मानणाऱ्या लोकांची आणखी एक प्रवृत्ती म्हणजे अत्यंत प्रेमाने मूर्तिपूजा करणाऱ्या आणि धार्मिक विधींचा अवलंब करणाऱ्या

भाविकांची ते थड्या करतात, टर उडवतात. त्यांच्या दृष्टीने असे लोक भीतीपोटी पूजापाठ करीत असतात. अशा लोकांना वाटते की, जर आपण पूजा केली नाही तर आपल्या कुटुंबाची कुलदेवता रागावेल, शाप देईल आणि आपल्यावर संकट कोसळेल. हा अनर्थ टाळण्यासाठी, भीतीपोटी, यांत्रिकपणे सर्व काही केले जाते. पण वेदांत असे सांगतो की, 'भीती आणि भेकडपणा' हा आमच्या भारतीय धार्मिक परंपरेचा वारसा नाही. ईश्वरप्राप्तीचे उच्च ध्येय आणि मोक्षप्राप्तीची इच्छा करणाऱ्या साधकाच्या दृष्टीने उपासना मार्गातील सर्व टप्प्यांना महत्त्व आहे.

जर एखादा भाविक अत्यंत श्रद्धेने आणि विश्वासाने त्याच्या इष्ट देवतेची पूजा करीत असेल, प्रेमाने आणि श्रद्धेने प्रार्थना करीत असेल आणि धार्मिक विधीने त्याच्या मनाला आनंद, समाधान आणि शांती लाभत असेल तर तथाकथित बुद्धिवाद्यांनी त्याच्यावर टीका करण्याचे काहीच कारण नाही. जेव्हा भक्त सश्रद्धा भावाने देवाला स्नान घालतात, वस्त्रालंकार घालतात, फुले, फळे अर्पण करतात, चंदनाची उटी देवाच्या मूर्तीला लावतात, दिवा ओवाळतात, नैवेद्य अर्पण करतात. त्यावेळी त्यांचे संपूर्ण चित्त त्या देवतेच्या मूर्तीतील देवत्वावर, तिच्या विचारांवर आणि रूपावर केंद्रित होत असते. त्यामुळे मन इतरत्र सैरावैरा धावत नाही. मनातील शुद्ध, सात्विक भाव जागे होतात. अष्टसात्विक भाव उदबळून येतात. ही एका अर्थाने त्यांच्या आंतरिक शुद्धीकरणाची प्रक्रियाच असते. मनातील अशुद्धता, मरगळ, शंका-कुशंका नष्ट होऊन एका मंगल प्रसन्नतेची अनुभूती यायला लागते. जसजसा जास्त काळ यात व्यतीत होतो, तसतशी त्यांची आध्यात्मिक प्रगती व्हायला लागते आणि जागृतीच्या उच्च पातळीवरील अवस्था त्यांना प्राप्त होते. म्हणून अशा मूर्तिपूजेच्या उपासकांना, 'सारासार बुद्धी नसणारे, तर्कशास्त्र न समजणारे, वास्तववादी नसणारे, कनिष्ठ दर्जाची बुद्धीची पातळी असणारे म्हणून' बुद्धिवाद्यांनी हिणवू नये!

ही सर्वसामान्य माणसे जोपर्यंत ध्यानधारणा करू शकत नाहीत आणि उच्च स्वरूपाची समाधी अवस्था प्राप्त करू शकत नाहीत. तोपर्यंत ईश्वराशी संबंध प्रस्थापित करण्यासाठी त्यांना वैयक्तिक स्वरूपाच्या आवडीच्या देवाच्या मूर्तीची, फोटोची आणि प्रतीकांची नितांत गरज असते. खरं तर त्यांची श्रद्धा आणि विश्वास हाच त्या सर्व कृतीचा पक्का पाया असतो. आपल्या डोळ्यांना दिसणारे परमेश्वराचे सगुण रूप त्यांना खऱ्या अर्थाने 'सात्विक पातळीवर' नेत असते. त्यांना निश्चितपणे वाटत असते की, 'सर्व गुणांनी युक्त आणि वस्त्रालंकारांनी सजलेले देवाचे सगुण रूप निर्गुण, निराकार देवापेक्षा कोणत्याही बाबतीत कमी श्रेष्ठ आणि कमी शक्तिमान नाही! प्रत्येक व्यक्तीची विचार करण्याची पद्धत आणि पातळी वेगवेगळ्या स्वरूपाची असते. तो आपल्या कुवतीप्रमाणे, आवडीनुसार आणि श्रद्धेने ईश्वराच्या

जवळ जाण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न आणि धडपड करीत असतो. या अढळ आणि अचल विश्वासातूनच तो खरोखरी ईश्वर प्राप्त करू शकेल, ज्ञानही मिळवू शकेल; कारण शेवटी म्हटलेच आहे की, 'श्रद्धावान् लभते ज्ञानम् ।'

'ईश्वराचे निर्गुण आणि सगुण रूप' ही दोन्ही रूपे खरी आहेत. सत्यच आहेत. आकार असलेल्या देवात सगुण स्वरूपाच्या शक्ती आणि गुण असतात. म्हणून त्याला 'सगुण ब्रह्मन् शक्ती' अथवा प्रातःकालापासून अस्तित्वात असलेली ऊर्जा' म्हणतात. निर्गुण निराकार ब्रह्म हे जर सर्वशक्तिमान असेल तर सगुण ब्रह्माची प्रतिमा ही त्यांची 'शक्ती' आहे. थोडक्यात म्हणायचे तर, 'एकाचा दुसऱ्याशिवाय विचारच करता येणार नाही.' याचा अर्थ स्पष्ट आहे. हे दोन भिन्न नसून एकच आहेत. म्हणून जो कोणी यापैकी कोणत्याही मार्गाचा अवलंब करताना अत्यंत प्रामाणिक प्रयत्न करील, आपल्या अहंकाराचा त्याग करील, ईश्वराला शरणगत भावाने सामोरा जाईल आणि आपले सर्वस्व त्याला अर्पण करील त्याची आध्यात्मिक प्रगती वेगाने होऊन तो आपले उच्च ध्येय निश्चित प्राप्त करील यात शंकाच नाही. त्यानंतर मात्र असा माणूस खऱ्या अर्थाने धार्मिक आणि आध्यात्मिक माणूस ठरेल.

काहींच्या मते दगडाच्या मूर्ती एक सुंदर कोरलेले शिल्प म्हणून त्यांची जणू प्रशंसा करावी. पण त्यांना ईश्वराचे सर्वशक्तिमान रूप देणे अयोग्य आहे. पण जे कल्पित, अमूर्त आणि एकमेव सत्य आहे त्याचे आकलन होण्यासाठी या सुंदर आकृतीरूपी शिल्पाचा आधार घेतला तर बिघडले कुठे? प्राचीन काळी आपल्या भारत देशातील ऋषीमुनींनी हिमालयात अक्षरशः हजारो वर्षे खडतर तपश्चर्या आणि ध्यानधारणा करून चिरंतन, सर्वव्यापी, सर्वशक्तिमान तत्त्वाचा, सत्पाचा, ब्रह्माचा शोध घेतला, अनुभव घेतला. ते तत्त्व ग्रहण करण्यात यशही मिळविले. त्यांची अमूर्तकडे जाण्याची साधना यशस्वी ठरली, पण त्यांना या भौतिक जगातील लोकांनाही ईश्वरी तत्त्व जाणण्याच्या दृष्टीने मार्गदर्शन करण्याची इच्छाही वाटली हे त्यांचे खरे मोठेपण आणि महती. पण सर्वसामान्य माणसाची कुवतही त्यांना माहीत होती. त्यासाठी काही निश्चित स्वरूपाच्या, डोळ्यांना दिसणाऱ्या दगडांच्या, धातूंच्या प्रतीकात देवत्वाची भावना निर्माण झाल्यास लोकांना मार्गदर्शन करणे सोपे जाईल हेही समजले - अशा रीतीने या दगडांच्या, धातूंच्या मूर्ती, प्रतिमा, बाण, शिवलिंगे इत्यादी प्रतीके अस्तित्वात आली. 'मूर्तिपूजा' विकसित होऊ लागली. जर ईश्वरी तत्त्व सर्वव्यापी आहे तर या दगडी प्रतिमांमध्ये ते का असू नये? शेवटी अचल विश्वास आणि अढळ श्रद्धा हा उत्कट भावनेचाच आविष्कार नाही का?

मूर्तिपूजेला कनिष्ठ मानणाऱ्या एका विद्वान माणसाला एकदा स्वामी विवेकानंदांनी त्याची चूक फार चांगल्या प्रकारे लक्षात आणून दिली. ते त्याला म्हणाले, "तुझ्या दृष्टीने दगडातील

मूर्तीत आणि देवाच्या फोटोत देव नाही. तो नुसता दगड आणि कागद आहे. पण समजा, तू तुझ्या दिवंगत वडिलांचा जो फोटो तुझ्या टेबलावर ठेवलेला आहेस, त्यात तुझे वडील 'देहाने' अस्तित्वात नाहीत. तो फक्त एक कागद आहे. मी जर तुला त्या फोटोवर थुंकण्यास सांगून तो कागद फाडून टाकायला सांगितले तर तू ते करशील?"

त्यावर तो विद्वान अतिशय संतापला आणि खवळलेल्या उच्च स्वरात ओरडला, 'नाही, नाही! कधीच नाही! मी माझ्या वडिलांना फार मान देतो, त्यांच्यावर अतिशय प्रेम करतो, त्यांच्याविषयी नितांत आदर बाळगतो. हा फोटो पाहताना माझे सर्व प्रेमाचे, सात्विकतेचे भाव जागृत होतात. हा फोटो माझा जीव की प्राण आहे. मला वाटेला त्या भलत्या गोष्टी करायला सांगू नका. तसे करणे केवळ अशक्य आहे! असंभव आहे!'

स्वामीजी म्हणाले, 'अहो, पण त्यात तुमचे वडील अस्तित्वातच नाहीत. तो तर केवळ कागदच आहे!'

विद्वान म्हणाला, "हे जरी खरे असले तरी माझी त्यांच्यावर असलेली आदराची आणि प्रेमाची भावना खरी आहे. मोलाची आहे. मी वाटेला ते करणार नाही. 'यावर स्वामीजी तात्काळ उत्तरले, "अगदी हीच गोष्ट दगडाच्या मूर्तीची देव म्हणून पूजा करतांना लागू पडते. भक्ताला त्या मूर्तीत ईश्वरी अस्तित्वाचा आविष्कार होतो. त्यात त्याची श्रद्धा, विश्वास आणि अतूट प्रेमाचा भाव आणि शक्ती असते. तीच भावना प्रामाणिक असते आणि खरीही असते!'

प्रत्येक आत्म्याचा आध्यात्मिक विकास आणि उत्क्रांती पायरी पायरीने होत असते. तो एकदम निर्गुण तत्त्वाकडे पोहोचू शकणार नाही. त्याच्या आत्म्याचा विकास होत होत जेव्हा तो उच्च प्रगतीपथावर जातो तेव्हाच त्याला ईश्वराच्या अमूर्त आणि डोळ्याला न दिसणाऱ्या तत्त्वाचे ग्रहण करता येते. पण या आध्यात्मिक प्रवासात सगुण रूपाची, डोळ्याला दिसणाऱ्या देवाची, त्याच्या प्रतिमेची, मूर्तीची आवश्यकता अनिवार्य आहे! त्याच्या सर्व उच्च भावनांची जागृती त्यामध्ये होत असते म्हणून मूर्तिपूजेला कमी लेखू नये.

जर या देवदेवतांच्या मूर्ती, त्यांच्या हातातील आयुधे, वाहने, आसने यांचे प्रतीकात्मक अर्थ समजले तरी जीवनातील अत्यंत आवश्यक मूल्ये जाणण्याच्या दृष्टीने उपयुक्त होईल. उदाहरणार्थ, हजारो फणे असलेल्या शेषाच्या शरीरावर अथांग क्षीरसागरात निद्रा घेत असलेली, विश्रांती घेणारी भगवान श्रीविष्णूंची प्रतिमा! लक्ष्मी त्यांचे पाय चुरीत आहे! हे सर्वच रूप भक्तांना अतिशय आवडते. श्रीविष्णू म्हणजे विश्वाचे पालन करणारा सर्वश्रेष्ठ त्रिमूर्तीतील देव! ते सात्विक गुण आणि शुद्ध ज्ञानाचे प्रतिनिधीत्व करतात. जेव्हा सात्विक गुण जोपासला जाऊन दिव्य ज्ञान प्राप्त होते, तेव्हा हृदय शांत

आणि शुद्ध होते. अशा तऱ्हेचे हृदय म्हणजे शांतीचा अथांग महासागरच होय!

माणसाचे 'स्वत्व' म्हणजे हजार फणे असलेला शेष नाग, सर्प! सर्व विचारांच्या लहरी, उसळणाऱ्या लाटा या हृदयाच्या महासागरात थांबतात. हा हृदय सागर म्हणजे चित्त-सागरच आहे. संस्कृत भाषेमध्ये 'शेष' या शब्दाचा अर्थ 'शिल्लक राहिलेला' असा आहे. 'शेष' म्हणजे जीवनातून सर्व काही अनुमान काढल्यानंतर 'जे शिल्लक राहाते ते! त्या अवस्थेत शरीराची जाणीव, मनाची जाणीव, ऊर्जा, बुद्धिमत्ता आणि अहंकाराची सुद्धा कसलीही जाणीव नसते ती अवस्था! त्या ठिकाणी फक्त 'आत्मा' अथवा आत्मन्च शिल्लक राहातो. या आत्मन्चे (स्वत्व, आत्मा) प्रतिनिधीत्व शेषाने केलेले आहे. या आत्मन् (माणसाच्या आत्मन्वर), चिरंतन, शाश्वत आत्मा म्हणजे भगवान श्रीविष्णू. विश्रांती घेत आहेत. 'आत्म्यावर परमात्मा विश्रांती घेत आहेत!'

आणखी एक चांगले उदाहरण म्हणजे सर्व आयुधांसह सज्ज झालेली, विविध वस्त्रालंकारांनी सजलेली आणि सिंहावर अथवा वाघावर आरूढ झालेली दुर्गामाता! जगदंबेची ही प्रतिमा अतिशय विलोभनीय आहे! मातृतत्त्वाचा संपूर्ण आविष्कार असलेली ही जगदंबा म्हणजे कालीमाता. संरक्षणाची शक्ती, सर्व संपत्ती, समृद्धी प्रदान करणारी महालक्ष्मी आणि आध्यात्मिकतेची आणि बुद्धीची शक्ती देणारी सरस्वती अशा तीनही तत्त्वांचा एकत्रित आविष्कार असणारी त्रिगुणात्मिका जगदंबा! ही जगदंबा म्हणजे साक्षात बुद्धीने शक्तियुक्त कृती करणारी महान शक्ती होय. तिला आठ हात असून त्यात तिने सर्वशक्तिमान आयुधे धारण केलेली आहेत. एका हातातील सुदर्शन चक्र जगातील सर्व दुष्टता आणि वाईटपणाच्या संहारासाठी सज्ज आहे. दुसऱ्या हातातील तलवारीने ती भक्तांच्या जीवनातील सर्व दुःख, त्रास, दैन्याच्या आणि अज्ञानाच्या गाठी तोडून टाकते. तिसऱ्या हातातील धनुष्यबाण दूरवर असलेल्या संकटांचा आपत्तींचा विध्वंस करते, चौथ्या हातातील गदने युद्धामध्ये संग्रामात शत्रूचा नाश करते. त्रिशूळ भक्तांच्या शारीरिक, मानसिक आणि कारणदेहातील दोषांचा संहार करते आणि आध्यात्मिक दिशेला वरच्या पातळीवर घेऊन जातो. तिच्या हातात शंख आहे. या शंखाचा आवाज हृदयचक्राचे प्रतिनिधीत्व करतो. त्या आवाजाने सर्व प्रकारच्या नकारात्मक भावना आणि दुःख दूर सारले जाते. शंखाचा ध्वनी अत्यंत पवित्र आहे.

तिच्या एका हातातील कमळ सौंदर्य आणि शुद्धतेचे प्रतीक आहे. तिचा एक हात 'आशीर्वाद' देण्याच्या स्थितीत आहे. भक्तांना अभय आणि मंगल आशीर्वाद ती त्या हातातून देत आहे. अशी ही जगदंबा वाघावर विराजमान आहे! वाघ, सिंह हे सर्व हिंस्र पशू आहेत. या वाघाचा अर्थ लाभो. 'वाघ'

म्हणजे साक्षात् पशुत्व, तीव्र कामवासना, मोह, मद, अहंकार सर्व पाशवी वृत्तींचे प्रतीक आहे. या सर्व माणसातीलच वाईट प्रवृत्ती आहेत. जगदंबा या वाहनावर बसते याचा अर्थ तिने सर्व पशुवृत्ती असणाऱ्या दुष्ट भावना आणि कृतींवर स्वतःचे नियंत्रण आणि अंकुश ठेवलेला आहे. त्यावर तिचा पूर्ण कंट्रोल आहे!

संपूर्ण मानवजातीचा छळ करून तिचा संहार करणाऱ्या सर्व दुष्ट शक्तींचा संहार करून मानवजातीचे संरक्षण करणारी दुर्गामाता या प्रतिमेतून साकारलेली आहे. तिचे पूजन करताना, तिचे विलोभनीय रूप डोळ्यात सामावून घेणाऱ्या भक्तांच्या मनात केवढे प्रेम, केवढा आदर आणि केवढी आत्मविश्वासाची भावना निर्माण होत असेल याची कल्पना करा! या सर्व सकारात्मक, चांगल्या, शुभ शक्तींची वाढ करणाऱ्या देवदेवतांच्या प्रतिमांचे महत्त्व खरोखरीच माणसाच्या जीवनात अनन्यसाधारणच आहे!

कुटुंबातील सर्व व्यक्तींच्या मनात आदर निर्माण करणाऱ्या देवघराची कल्पना आणि त्यात स्थानापन्न झालेल्या विविध देवदेवतांच्या मूर्ती, शिवलिंगे आणि बाण, शाळिग्राम हे खरोखरीच त्या कुटुंबाचे भूषण आहे! स्फूर्ती आणि चैतन्याचा गाभा आहे, अशीच आपली भावना असली पाहिजे. सगुण ईश्वराची

भक्ती लहान मुलांनासुद्धा आवडते. त्यांच्या कोवळ्या मनावर त्याचे चांगले संस्कार होतात हेही आपण मान्य केले पाहिजे. हात जोडून नमस्कार करून ईश्वराला शरण जाण्यात विनम्रता, भक्ती आणि आदरभाव हे गुण विकसित होतात. म्हणून उपासनेत 'मूर्तिपूजेला' महत्त्व आहे. संस्कार आणि संस्कृतीचे संरक्षण, संवर्धन करण्याची त्यात शक्ती आहे हे आपण मनोमन मान्य करण्यातच आपले हित आहे आणि कल्याण आहे!!

आध्यात्मिक प्रगतीच्या प्रथमावस्थेत तर साधकाला 'मूर्तिपूजा' हे वरदान आहे. आपल्या नेत्राला दिसणारे भगवंतांचे रूप पाहताना मनात दाटून येणारे, जागृत होणारे अष्टसात्त्विक भाव, शुद्ध आणि सात्त्विक प्रेमाच्या उत्कट भावनांनी शरीरावर उभे राहाणारे रोमांच, प्रसन्नता, माधुर्य ही अनुभूती त्या मूर्तिपूजनात सातत्याने, प्रत्यक्ष मिळत असते. ईश्वराशी एकरूप होण्याचा हा सर्वांगसुंदर अनुभव खरोखरीच अनुपम आणि लाखमोलाचा आहे यात वादच नाही... आध्यात्मिक प्रगतीसाठी होणाऱ्या उपासनेत व्यक्ताकडून अव्यक्ताकडे जाण्यासाठी, स्थूलातून सूक्ष्माकडे जाण्यासाठी, सगुणातून निर्गुणाकडे जाण्यासाठी मूर्तिपूजा अनिवार्य आहे!!

